

Косенко Ніна Петрівна –
здобувач кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано встановлені чинним сімейним законодавством України умови, дотримання яких є необхідним для здійснення юридичного акта усиновлення. Обґрунтовано доцільність збереження таємниці усиновлення як однієї з обов'язкових умов усиновлення.

Ключові слова: усиновлення; умови усиновлення; згода на усиновлення; вік усиновлювачів; таємниця усиновлення.

Проанализированы установленные действующим семейным законодательством Украины условия, соблюдение которых является необходимым для осуществления юридического акта усыновления. Обосновано целесообразность сохранения тайны усыновления как одного из обязательных условий усыновления.

Ключевые слова: усыновление; условия усыновления; согласие на усыновление; возраст усыновителей; тайна усыновления.

The analysis established by the legislation of Ukraine family conditions, compliance with which is necessary for the legal act of adoption. The necessity of maintaining secrecy of adoption as one of the prerequisites for adoption.

Keywords: adopt; adoption; consent to adoption; adoptive parents age; secret adoption.

Регулювання сімейних відносин в Україні здійснюється з метою забезпечення кожної дитини, у тому числі й дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку в умовах сім'ї (ст. 1 Сімейного кодексу (СК) України) [1]. Крім того, усебічний захист інтересів дитини є основним напрямом державної сімейної політики, у зв'язку з чим охорону дитинства в Україні визнано стратегічним загальнонаціональним пріоритетом (Закон України «Про охорону дитинства») [2]. Виконання цього завдання повною мірою забезпечується завдяки існуванню в системі опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, інституту усиновлення.

Метою цієї наукової статті, актуальність якої зумовлена значенням інституту усиновлення в загальній системі державних заходів, спрямованих на подолання в нашій державі такого негативного явища як сирітство та соціальне сирітство, є дослідження умов усиновлення, передбачених чинним сімейним законодавством.

Проблемні аспекти усиновлення досліджувались як російськими, так і вітчизняними фахівцями в галузі сімейного права. Серед них слід

назвати В. Барсукову, В. Гопанчука, О. Драгневич, Н. Єршову, І. Жилінкову, Л. Зілковську, С. Індиченку, Л. Короткову, О. Нечасву, О. Пергамент, О. Пунду, З. Ромовську, С. Фуреу, та ін. Основою для здійснення цього дослідження стали праці: М. Антокольської, В. Борисової, І. Жилінкової, О. Кудрявцева, В. Кустової, М. Логвінової, Т. Мальцман, Я. Шевченко.

Для того, щоб усиновлення відповідало меті, визначеній законом, та мало відповідні правові наслідки, необхідно дотримуватись умов та правил, чітко встановлених сімейним законодавством. Ці умови випливають із сутності інституту усиновлення, і значення їх дотримання, підкреслюють фахівці, пов'язане, насамперед з їх спрямованістю на те, щоб інститут усиновлення слугував виключно інтересам дітей [3, с. 195]. Таким чином, умови усиновлення – це встановлені сімейним законодавством вимоги, дотримання яких є обов'язковим для здійснення юридичного акта усиновлення.

Аналіз сімейного законодавства та інших нормативно-правових документів, що регулюють відносини щодо усиновлення, дозволяє виділити декілька умов, обов'язкових для здійснення усиновлення, а саме: вимоги, що пред'являються до осіб, які бажають усиновити дитину; отримання згоди на усиновлення від осіб, визначених законом; отримання висновку про доцільність усиновлення; судовий порядок розгляду справ про усиновлення.

Оскільки основне призначення усиновлення – забезпечити дитині нормальні умови для розвитку шляхом сімейного виховання, законодавець ретельний відбір осіб – кандидатів в усиновлювачі здійснюється з урахуванням віку усиновлювача, стану його здоров'я, матеріального стану, забезпеченості окремих житлом та ін.

Не так давно усиновлювачами в Україні могли бути повнолітні дїездатні особи. Ця правова норма певний час належала до розряду дискусійних. Наприклад, М. В. Логвінова висловлювала справедливі сумніви стосовно того, чи слід визнавати 18-річну особу такою, яка здатна забезпечити належне виховання й утримання дитини, адже, можливо, вона тільки «учора» стала повнолітньою, при цьому пропонуючи чітко встановити віковий ценз для осіб, які можуть бути усиновлювачами [4, с. 15]. До речі, за Європейською конвенцією про усиновлення дітей, усиновлення можливе лише за умови, якщо усиновлювач досягнув устанвленого для цього мінімального віку – цей вік не може бути меншим за 21 рік і більшим за 35 років [5]. Проте законодавство може передбачати можливість відступу від положення про мінімальний вік, якщо усиновлювач є батьком чи матір'ю дитини, або за умови надзвичайних обставин. Вікова категорія для усиновлювачів у Греції становить 30–60 років, у Хорватії – 21–35 років. Австрійське чинне законодавство визначає, що батько-усиновлювач повинен бути не молодшим за повних 30 років, мати-усиновителька – не молодшою за повних 28 років. Бельгійським цивільним законодавством визначено, що

на момент ухвалення акта про усиновлення, усиновлювачу має бути 25 років. В Естонії, Латвії, Молдові існує абсолютна умова про вік (віковий ценз для кандидатів в усиновлювачі) – 25 років [6, с. 110]. Як бачимо, у більшості країн можливість стати усиновлювачем, стосовно вікового цензу, не збігається з досягненням особою повноліття. У зв'язку з цим, вважаємо доречними зміни в сімейному законодавстві, спрямовані в бік підвищення віку кандидатів в усиновлювачі. Законом від 10 квітня 2008 р. встановлено, що усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа, віком не молодша за 21 рік (ч. 1 ст. 211 СК України), при цьому різниця у віці між усиновлювачем та усиновленим повинна становити не менше ніж 15 років, якщо усиновлюється повнолітня особа – не менше ніж 18 років. Як виняток, допускається можливість усиновлення дитини особою, молодшою за 21 рік, якщо ця особа є родичем дитини [1].

Національним законодавством не встановлено граничної межі віку, після досягнення якого особа не мала би права на усиновлення. Однак такі обмеження все ж таки існують, оскільки ч. 2 ст. 211 СК України передбачено, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж 45 років. Н. М. Єршова зазначала з цього приводу, що питання щодо віку усиновлювача, а також про різницю у віці між усиновлювачем та усиновленим, має велике значення, бо життя доводить, що усиновлення дітей особами похилого віку не приносить гарних результатів [7, с. 92].

Ст. 212 СК України визначено перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами, і яких умовно можна поділити на декілька груп. До першої групи відносять осіб, які за станом здоров'я не можуть виконувати функції усиновлювачів: особи, обмежені в дієздатності; визнані недієздатними; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; страждають на хвороби, перелік яких затверджено Міністерством охорони здоров'я України. До другої групи належать особи, які в минулому припустилися серйозних порушень у своїх зобов'язаннях щодо виховання дітей, унаслідок чого були позбавлені батьківських прав, і ці права на момент усиновлення не були поновлені; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи функціонування прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини. До третьої групи належать особи, які з інших об'єктивних причин не можуть бути усиновлювачами, наприклад, не можуть забезпечити дитині встановленого законом прожиткового мінімуму (залежно від віку дитини), створити належні умови для проживання і виховання, тобто ті особи, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу). До четвертої групи відносять усіх інших осіб, інтереси яких суперечать інтересам дитини, а саме осіб, які були засуджені за злочини проти життя і

здоров'я, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу (КК) України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість [3, с. 194–195]. Крім того, усиновлювачами не можуть бути іноземці, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини. Також законом установлено, що особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Якщо ж дитина має лише матір, або лише батька, вона не може бути усиновлена чоловіком (жінкою), з якими вона (він) не перебувають у шлюбі. Але знову ж таки, якщо буде встановлено, що такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі та інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини [1].

Відповідно до вимог чинного законодавства, однією з умов усиновлення є необхідність отримання згоди певних осіб на здійснення усиновлення. Якщо вважати, що згода на усиновлення – односторонній правочин, то це означає, що вона (згода) може бути визнана недійсною на тих самих підставах, які покладено в основу визнання недійсним будь-якого з правочинів, наприклад, якщо згоду було дано під впливом тяжкої обставини, під впливом насильства тощо. У літературі з питань теорії сімейного права, підкреслює М. В. Антокольська, цілком слушно зазначається, що згода на усиновлення – це одне з найважливіших особистих немайнових прав батьків, порушення якого призводить до істотного порушення прав, адже наслідком усиновлення дитини стає повне припинення правового зв'язку між нею та її батьками [8, с. 318]. Саме тому згода батьків на усиновлення дитини розглядається як важлива умова усиновлення взагалі.

До осіб, згода яких на усиновлення є обов'язковою, насамперед, віднесено батьків, дитина яких усиновлюється. Н. М. Єршова наголошувала, що під час усиновлення дітей за наявності батьків їх згода є обов'язковою умовою усиновлення [7, с. 88]. За ст. 217 СК України, у випадках, коли дитина, стосовно якої розглядається питання про усиновлення, має батьків, обов'язковою умовою його позитивного вирішення є їхня вільна та безумовна згода, що може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. При цьому необхідно враховувати, що до набрання рішенням суду про усиновлення законної сили кожен з батьків може відкликати свою згоду незалежно від мотивів. Стосовно цього Н. М. Єршова стверджувала, що спрощення процедури усиновлення дітей, які мають батьків, підриває і мету усиновлення, оскільки створюється ситуація за якої права усиновлювача перебувають

під загрозою оспорення з боку батьків. Тим самим усиновлення втрачає тверду моральну і правову основу, що негативно відображається на дітях. Не можна зіштовхувати права батьків і усиновлювачів [7, с. 95].

Науковці зазначають, що за своїм змістом згода батьків може бути виражена одним із двох способів: згода на усиновлення конкретною особою; загальна (бланкетна) згода на усиновлення будь-якою особою без зазначення особи конкретного усиновлювача. При визначенні конкретного кандидата в усиновлювачі повторна згода батьків на усиновлення дитини вже саме цією особою не вимагається [9, с. 93–94]. Така позиція свого часу була вироблена й О. М. Кудрявцевим, який стверджував, що згода батьків на усиновлення може бути виражена взагалі, безвідносно до конкретної особи. У цьому випадку вибір усиновлювача проводиться компетентним органом. Якщо ж батьки дали згоду на усиновлення дитини визначеними особами, то тільки вони можуть бути усиновлювачами [10, с. 44].

Для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, потрібна згода їх самих, а також їхніх батьків, незалежно від часу, протягом якого неповнолітні батьки не проживали з дитиною. Згода батьків повинна засвідчуватися нотаріально.

Водночас усиновлення може бути проведено без згоди батьків, якщо вони невідомі, визнані недієздатними, визнані зниклими безвісти, позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється. Для розгляду справи по суті, суду необхідно подати відповідні документи, які підтверджують факт того, що батьки невідомі, недієздатні, позбавлені батьківських прав. Усиновлення без згоди повнолітніх батьків на підставі ч. 2 ст. 219 СК України можливе також у випадку, якщо суд установив, що вони не проживають з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її. При цьому слушною є думка тих науковців, які доводять: якщо батьки не проявляють щодо дитини дійсного інтересу, якщо місце їх проживання невідоме, то немає ні підстав, ні необхідності порушувати питання про визнання таких батьків зниклими безвісти [11, с. 78].

Відповідно до ч. 1 ст. 221 СК України, на усиновлення дитини, над якою встановлено опіку чи піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку чи піклування, необхідна письмова згода опікуна (піклувальника), незалежно від згоди батьків. Якщо опікун (піклувальник) не дав згоди на усиновлення дитини, таку згоду може бути надано органами опіки та піклування. До того ж усиновлення може бути здійснено без згоди опікуна (піклувальника) чи органу опіки та піклування, якщо суд установить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам. Згідно зі ст. 222 СК України, на усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває в закладі охорони здоров'я чи в навчальному закладі, необхідна згода цього закладу. Проте і в такому разі усиновлення може бути здійснено без згоди цього закладу, якщо судом буде встановлено, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Сімейним законодавством також передбачено, що для усиновлення дитини необхідна і її згода, якщо дитина досягла віку та рівня розвитку, за яких може надати таку згоду. Згода на усиновлення дається у формі, що відповідає не тільки віку дитини, але і стану її здоров'я. Однак законом встановлено деякі винятки. Так, усиновлення може бути здійснено і без згоди дитини, у випадках, коли вона, у зв'язку з віком чи станом здоров'я, не усвідомлює факту усиновлення. Згода дитини також не вимагається, якщо дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Служби у справах дітей за місцем перебування (проживання) дитини на підставі заяви кандидата в усиновлювачі та відповідних документів, протягом 10-ти робочих днів повинні підготувати громадянам України висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини для подання до суду, а іноземцям – для подання до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для отримання згоди на усиновлення. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини на підставі цих документів протягом п'яти робочих днів повинен розглянути питання про надання згоди на усиновлення дитини, підготувати висновок і видати його кандидатові в усиновлювачі для подання до суду. У разі відмови в наданні згоди на усиновлення дитини Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини повинен надати заявнику обґрунтовану відповідь у письмовій формі.

Усиновлення дітей, які проживають на території України, відбувається в судовому порядку. Поширення компетенції суду на вирішення питань про усиновлення дітей покладає на суддів значну відповідальність щодо майбутнього дитини. Насамперед, це пов'язано з моральними аспектами цього складного питання, зумовленими наявністю двох сторін: з одного боку держава, що за допомогою спеціальної процедури намагається створити для дитини найбільш сприятливі умови для її життя і розвитку; з іншого боку – особи, які усиновлюють дитину. Тому законом чітко обумовлено порядок розгляду судом справ щодо усиновлення. Отже, порядок усиновлення – це процедура, що складається з певних стадій і здійснюється відповідними органами за правилами, встановленими законодавством. Можна виділити такі стадії розгляду справи про усиновлення: адміністративну стадію підготування матеріалів до усиновлення; стадію порушення справи, на якій варто звернути увагу на умови підвідомчості справ цієї категорії, особливості процесуальних засобів порушення справ про усиновлення, скасування усиновлення та визнання усиновлення недійсним; стадію підготування – збір усіх необхідних доказів у справі та визначення кола всіх зацікавлених осіб; стадію судового розгляду, особливості постановлення і проголошення судового рішення та його реалізації.

Справи про усиновлення дітей, які проживають на території України, громадянами України та іноземними громадянами, підсудні районним (міським) судам за місцем проживання усиновлюваної дитини,

заявника (особи, яка виявила бажання усиновити дитину). Крім того, суддя вирішує питання про участь у справі органів державного управління – органів опіки та піклування; а у справах, порушених за заявами іноземних громадян – Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

Однією з найважливіших вимог закону, що спрямована на створення найбільш сприятливої сімейної обстановки для виховання усиновлених, О. М. Кудрявцев називає таємницю усиновлення [10, с. 42]. Збереження таємниці усиновлення названо найважливішою умовою усиновлення і Я. М. Шевченко. Зокрема, вона зазначала, що збереження таємниці усиновлення необхідне для того, щоб дитина могла повною мірою відчувати, що набута нею сім'я є її рідною сім'єю. Необережність і байдужість до інтересів дитини й усиновлювачів, втручання сторонніх осіб може порушити ті ще не зовсім міцні особисті зв'язки, що виникли між усиновлювачами і дитиною [12, с. 82].

Власне, збереження таємниці усиновлення полягає в попередженні розголошення усиновленій дитині того, що її вихователі, яких вона визнає своїми батьками, фактично не пов'язані з нею кровним спорідненням. Саме для забезпечення таємниці усиновлення законодавством передбачено можливість усиновлювачів, по-перше, бути записаними як батьки дитини, по-друге, змінити ім'я (прізвище, власне ім'я, по батькові), дату та місце народження усиновлюваної дитини.

Таким чином, дотримання умов усиновлення, передбачених сімейним законодавством України, сприяє належному функціонуванню інституту усиновлення в цілому, і є способом захисту дитини під час вирішення питання про її передачу в сім'ю усиновлювачів. Крім того, законом чітко встановлено, що порушення таких умов є підставою для визнання його недійсним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України. – К. : Велес, 2012. – 64 с.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
3. Сімейне право України : [підруч.] / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 264 с.
4. Логвінова М. Особи, які можуть бути усиновлювачами / М. Логвінова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 15–18.
5. Європейська конвенція про усиновлення дітей. Страсбург. 24 квіт. 1967 р. // Дитинство в Україні: права, гарантії, захист. – Ч. 2. УІСД. – К. : Столиця, 1998. – 252 с.
6. Кустова В. В. Некоторые аспекты законодательства в странах СНГ и Балтии / В. В. Кустова // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – С. 109–116.

7. Ершова Н. Опекa, попечительство, усыновление / Ершова Н. – М. : Московский рабочий, 1984. – 109 с.
8. Антокольская М. В. Семейное право / Антокольская М. В. – [2-е изд. перераб. и дополн.]. – М. : Юристь, 2002. – 336 с.
9. Розгон О. Надання згоди на усиновлення дитини / О. Розгон // Юридична наука. – 2008. – № 12. – С. 93–96.
10. Кудрявцев О. Н. Правоотношения между родителями и детьми : [учеб. пособие] / Кудрявцев О. Н. – Х., 1975. – 56 с.
11. Мальцман Т. Б. Усыновление по новому семейному законодательству / Т. Б. Мальцман // Тезисы докладов науч. конф. – Саратов. – 1969. – С. 75–80.
12. Шевченко Я. Н. Основы семейного законодательства / Шевченко Я. Н. – К. : Вища шк., 1982. – 88 с.